

כתר פלסטיק

על האקרשטיין

האבן

אני מסתכלת עליה, ה"משולבת, מלבן 10X20 אדום", שבורה, אחרי שניקיתי ממנה כמיטב יכולתי את שרידי החצר התל אביבית שמשם עקרתי אותה. קל היה לעקור אותה. היא הונחה ברשלנות בשולי חצר של בית קבלנים סתמי במרכז העיר, שהוסבה לחניה. כאן חסרה אפילו חגורת הבטון המהדקת את מרחבי האקרשטיין, ויכולתי, בעקבות האבן האחת, לעקור בקלות את החצר כולה. עוד יש עליה שרידים של עפר וחול ואבק מעורבבים בחומר כלשהו שהיה אולי פעם אורגני, שחדרו לתוכה דרך הנקבוביות, המבהירות כי למרות כובדה היא מלאה אוויר.

כשמתבוננים בה מקרוב, האבן מתעוררת לחיים לפתע ומגלה עושר דינמי של שברי אבנים כתושות; אטומים, נוצצים, בהירים, כהים, אפורים ולבנבנים, שנקודות צבעוניות מרצדות ביניהם. ואז די. החיוני הזה שב ומופיע בדמותו השלטת – בלול בעיסת בטון אפרפרה.

ה-10X20 השלמה אדמדמה בכל פאותיה: העליונה, התחתונה וארבע הצדדיות. היא מצופה ציפוי דק ומתפורר של האדום בפאות הצדדיות ובתחתית וכמה מילימטרים סמיכים ונוקשים ויחד עם זאת נקבוביים בפאה העליונה, המשופעת בגדותיה. בצדי הלבנה מסותתים למלוא הגובה זיזים מעוגלים – אחד בכל פאה קצרה ושניים בארוכות. הזיזים האלה, העדינים, הם שעושים את ה-10X20 האדמדמה לאבן משולבת.

גיורא אקרשטיין, הבן והאב, הביא אותה בתחילת שנות השבעים מאירופה, טעונה היסטוריה ומורשת ואורבניות, ועשה את אקרשטיין, מפעל מרצפות קטן שהקים בשעתו אביו, לגנריה.

ה"משולבת, מלבן 10X20 אדום" היא אחת מאלפי מוצרים שמייצרת אקרשטיין תעשיות בע"מ: אבני ריצוף וסלילה, אבני שפה ותיחום, מדרגות, מושבים, חיפויים, גדרות, אלמנטים דקורטיביים לבניה, ריהוט רחוב וגן, רעפים, בלוקים, לבנים, קירות תומכים, קירות אקוסטיים, צינורות בטון, תחנות שאיבה, תאי בקרה, מנהרות תשתית, מעברים תת קרקעיים, מערכות ניקוז, מעקות בטיחות ואלמנטים משלימים למיניהם; וזאת במידות, גימורים, טקסטורות, צבעים וגוונים שונים. עולם בנייה ומלואו, שהלך והתעצם עם השנים, פרי אסטרטגיה עסקית ברורה ומשתלמת: ללכוד את הלקוחות, לאגף אותם מכל הצדדים ולהציע מענה מלא לכל צרכיהם.

"עמוד פרס נובל" המצויץ מחד וצינור הבטון לקווי תיעול f101(ck89):Hydrotile H.T ניצבים לכאורה בשני קצותיה של סקאלת ערך השימוש; למעשה, כך אבקש להראות, הדמיון ביניהם מבחינה זו הוא גדול. וזאת דווקא משום שהאבן אינה אוביקט פונקציונלי גרידא, כשם שאינה אוביקט אסתטי בלבד, אלא היא בראש ובראשונה אוביקט מיוצר במובן שאנרי לפבר מקנה למושג בדיונו על המרחב. כלומר, עובדה חברתית, כלכלית, פוליטית ותרבותית. אקרשטיין, הקונקרטית והגנרית, מבטאת ביטוי פיזי ואסתטי השקפת עולם קפיטליסטית לשלביה.

המראה מרהיב: זרועות הענק השמוטות באוויר של המסועים שאינם מובילים דבר עוד, שתי מכוונות הגריסה האימתניות המושבתות למרגלות רחבות הפריקה הזנוחות, המשפכים העצומים הניצבים מנותקים באמצע המישור, הגשר העלי וחדר הפיקוד הנטושים, ערימות קטנות של חצץ וחול הפזורות פה ושם ועוד אחת גדולה, ספק גבעה טבעית ספק שארית של חומר שנחצב ונגרס, ומאחור – אתר החציבה עצמו.

זו מחצבת צפרים בנגב, סמוך לשני מקבצי מאהלים בדוויים, שאינם מופיעים בשמם, גם לא במפות הכפרים הלא מוכרים, וכפר קטן אחד, שהוא אולי סהיל אל באקר המופיע במפות האלטרנטיביות, מרחק כשלושים קילומטרים ממפעל אקרשטיין בירוחם.

החברה הקימה את המחצבה בשטח שחכרה ממינהל מקרקעי ישראל, אדוניה של האדמה, והפעילה אותה עד שאיבדה את זכיון החציבה. עכשיו המחצבה היא אתר טיולים למטיבי לכת וראיה לקוצר ידה של אקרשטיין מול הרשויות. לפחות במאבקה זה ולעת עתה.

אקרשטיין הקימה את המחצבה בשנות השבעים סמוך לחנוכת המפעל שלה בירוחם – קרבת המחצבה למפעל חשובה בשל עלויות ההובלה הגבוהות של החומר הכבד ובעל הנפח – והיא הפסיקה את העבודה בה כמעט כליל בשנות התשעים.

סיפור זכות השימוש בקרקע מאלף, מאחר שהוא מבהיר עד כמה גמישה משמעות העובדה שזהו נכס ציבורי למהדרין המצוי בבעלות המדינה, משאב טבע וגם אתר נופי, ועד כמה עמומה יכולה להיות השקיפות הבירוקרטית.

בשנת 1998 הפסיק מינהל מקרקעי ישראל לחדש חוזי הרשאה לחציבה בהתאם לחוק המכרזים שנחקק ב-1992. בין היתר הוחלט שלא לחדש את ההרשאה לחציבה של חברת אקרשטיין במחצבת צפרים¹. חוק חובת המכרזים קבע כי השלטון המרכזי – המדינה ותאגידים ממשלתיים – מחויבים לקיים מכרז פומבי לשם קשירת חוזה לביצוע עסקה בטובין או במקרקעין או לביצוע עבודה, או לרכישת שירותים, מכרז שיקנה לכל אדם הזדמנות שווה להשתתף בו². לפני שנחקק חוק המכרזים פעלו על פי עקרון מנחה שהורה להעניק הזדמנות שווה לכולם. לחוק המכרזים עצמו נקבעו סייגים מיד עם היוולדו, בדמות ועדות פטור. במקרה של מינהל מקרקעי ישראל נקבעה תקנה חלופית ולפיה אפשר לפנות לוועדה מקצועית, שחברים בה נציגי משרדים ממשלתיים ושופט בדימוס ובכוחה להמליץ בפני ועדת הפטור ממכרזים, שהיא בעלת הסמכות המכרעת, להעניק פטור לקבלנים ובעלי עניין של המינהל.

אקרשטיין פנתה לוועדה המקצועית שנים אחדות אחרי החלטת המינהל. היא הבהירה בפנייתה כי הקפיאה את הכרייה במכוון, כדי לשמור את עתודות הסלע לפרויקטים עתידיים: הקמת עיר הבה"דים באזור צומת הנגב, העברת בסיסי חיל האוויר 27 בנתב"ג ושדה דב אל הנגב, סלילת מסילת הרכבת עד אילת והקמת יישובים חדשים בעקבות ההתנתקות מרצועת עזה. ב-16 בינואר 2005 החליטה הוועדה המקצועית לדחות את פנייתה של אקרשטיין והעבירה המלצה ברוח זו

¹ בית המשפט העליון, בית המשפט העליון לערעורים בעניינים מנהליים, 4.12.06, עע"מ 4013/06.

² שם.

לוועדת הפטור של מינהל מקרקעי ישראל. ועדת הפטור אישרה את החלטת הוועדה המקצועית ב-31 בינואר אותה שנה.

ב-10 בפברואר פנתה אקרשטיין בשנית לוועדה המקצועית בבקשה כי תשקול מחדש את החלטתה. בוועדה סירבו לדון בה, בנימוק שכבר התקבלה החלטה בוועדת הפטור. אקרשטיין עתרה לבית המשפט העליון נגד הוועדה המקצועית וועדת הפטור, אך גם העליון דחה את פנייתה³. במקביל להתדיינות בבית המשפט העליון עלה נושא חידוש ההרשאות לחציבה בישיבתה של ועדת הכספים של הכנסת ב-24 ביוני 2008, על פי בקשת הממשלה. היועצת המקצועית של הוועדה התנגדה לאישור זכיונות למשך עשרים שנה ולפטור מחובת מכרז, בין היתר בנימוק של שמירה על איכות הסביבה. יועצת מינהל מקרקעי ישראל טענה מנגד, כי מוטב לאשר המשך כרייה במחצבות הקיימות במקום להוסיף אתרים חדשים בהתאם לתמ"א 14 – תכנית מתאר ארצית לכרייה וחציבה לחומרי גלם לבנייה ולסלילה. הוועדה החליטה לאשר את הארכת ההרשאה לחציבה לשנים-עשר בעלי הרשאות קודמות, לא כולל אקרשטיין שעניינה נמצא אז בדיון משפטי; יועצת המינהל הודיעה, עם זאת, כי להערכתה אקרשטיין תיתוסף לרשימה בסופו של דבר.

אך כאמור, העליון דחה את הפנייה. שופטי העליון ציינו בפסיקתם, בין היתר, כי שר האוצר עשה שימוש נדיב בסמכותו לקבוע בתקנות, באישור ועדת חוק חוקה ומשפט של הכנסת, סכומים או סוגי עסקאות שבהם לא תהיה חובה לערוך מכרז ומזכירים כי יש "רשימה ארוכה של מקרים" מסוג זה, בהם יותר משלושים הוראות פטור של מינהל מקרקעי ישראל.

רוב החלטותיה של ועדת הפטור של מינהל מקרקעי ישראל הרלוונטיות לענייננו לא פורסמו, כמו גם החלטותיהן של ועדות משנה נוספות של המינהל והחלטות ההנהלה. על פי נתוני האגודה לצדק חלוקתי והתנועה לחופש המידע רק 77 מתוך 2,655 החלטות הנהלת המינהל שהתקבלו עד עתה פורסמו⁴. זאת לעומת החלטות מועצת המינהל, שרובן זכו לפרסום. והנה, החלטת ועדת הפטור בעניין אקרשטיין דווקא פורסמה. ייתכן שהסיבה לכך היא עצם דחיית הפניה ורצון להדגיש את הדחייה, שפירושה היענות לדרישת החוק הכללית בלא ניסיון לעקפו במהלך התובע נימוקים והסברים.

בשנת 2007 עדיין הופיעה מחצבת ציפורים (כך מאוית כאן שמה, שבדרך כלל נרשם צפרים) ברשימת המחצבות הפעילות על פי תמ"א 14. מספרה ברשימה 14-656, שטחה 1,029,889X122,820 מ"ר והיא גדולה יחסית, המסלע הוא של גיר ודולומיט הנחצבים מתוך הר, המוצר הוא חצץ, ואקרשטיין רשומה כבעלים⁵.

אבן הגיר והדולומיט הם סלעי משקע. כלומר, מקורם בסלע אחר. החצץ שנגרס מהם משמש, לצד מלט, חול ותוספים (אפר פחם ועוד), לייצור הבטון – חומר הגלם האקרשטייני. הגיר והדולומיט דומים בהרכבם אלא שהגיר מקורו אורגני – הוא נוצר משלדים ומקונניות של יצורים ימיים דוגמת צדפות ובעלי חיים חד-תאיים, שהצטברו על קרקעית הים והתלכדו לשכבת סלע בשל תנודות הגלים. לכן מוצאים עליו לעתים מאובנים.

הנקבוביות של לבני האקרשטיין כמוהן כנקבוביות של האבן הטבעית שיוצרים המים.

³ שם.

⁴ <http://adj.org.il/index.php?module=landwatch;task=view;id=333>

⁵ תמר מילגרם. "מחצבות בישראל, מיקומן במרחב והשלכות חברתיות", קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה 2007.

והנה, ביסוד המוצר שהוא מעשה ידי אדם מובהק, שמציע תחליפים למיניהם לטבעי, שמתהדר בטכנולוגיות שלו, מצוי האורגני. העובדה הזו, משהופיעה לנגד עינינו, תורמת את חלקה הצנוע לערעור הנמשך על תוקפה של הדיכוטומיה ארוכת השנים ורבת הפנים בין טבע לתרבות. פעולת החציבה בכלל החלה עם התקנת כלי המתכת הראשונים. האבן הנחצבת היתה חומר הבנייה העתיק ביותר, ועד היום חציבת האבן היא תעשיית הכרייה הרחבה ביותר (יותר מנפט, למשל). תהליך החציבה, על אף כל השכלולים הטכנולוגיים שהושגו בו במהלך אלפי שנים, נותר ביסודו אותו תהליך.

עיקר המחצבות בישראל – 44% על פי נתונים מ-2007⁶ – הוא מחצבות גיר ודולומיט, והן גם הקשות ביותר לשיקום נופי עם תום פעולתן. מייצרים מהן עשרות מיליוני טונות של חצץ, רובם לשימוש מקומי, וכרבע מהם – לגדה המערבית. ולהיפך, מחצבות הגדה המערבית מספקות -30% 20% מצריכת האגרטים של המשק הישראלי והן משמשות אמצעי חשוב להשלמת הפער בין הביקוש לחומרי גלם באזור המרכז והיצע המחצבות הקיים.

יש בגדה המערבית כאחת-עשרה מחצבות בבעלות ישראלית, לצד כשלושים מחצבות בבעלות פלסטינית. ב-9 במרס 2009 עתרה עמותת "יש דין" באמצעות עו"ד מיכאל ספרד לבית המשפט העליון כנגד הפעלתן של המחצבות בגדה, בנימוק שיש בזה ניצול הכיבוש לצרכי המדינה הכובשת, האסור על פי הדין הבינלאומי. "יש דין" הציגו מסמך של משרד הפנים ולפיו 75% מתוצרי החציבה בשטח הגדה המערבית מועברים לתחום מדינת ישראל ורוב היתר משמשים את ההתנחלויות. המדינה אישרה את העובדות, והודיעה כי תקפיא את הליכי הקצאת הקרקעות המצויים בשלבי אישור ולא תאשר הרחבה, אם כי לא תפסיק את הכרייה עצמה. כעבור ששה חודשי דחייה בבית המשפט העליון, הודיעה המדינה, כי תרחיב את ההקפאה ותחיל אותה על מחצבות נוספות. במאי 2010 היא הודיעה כי פעלה כיאות ותקפיא את הקמתן של מחצבות חדשות. "הוחלט לא להסתמך על אספקת החומרים מיהודה ושומרון כמקור יציב לחומרי גלם לאורך זמן, ולפעול להבטחת האפשרות של הסתמכות על מקורות עצמיים בלבד", נכתב במסמך המדיניות⁷. אבל ב-26 בדצמבר 2011 דחה בג"ץ את עתירת "יש דין", ובכך הכשיר את ניצול משאבי הטבע בגדה המערבית בידי מחצבות ישראליות.

אקרשטיין קונים את החצץ העשוי סלע דולומיט ממחצבת עציונה של "שפיר, הנדסה, ייזום, תעשיות" בעמק האלה. לשפיר – חברה ענקית, גדולה בהרבה מאקרשטיין – ארבע מחצבות, שאחת מהן, מחצבת נטוף, נמצאת מעבר לקו הירוק סמוך לכפר ניעלין (ולהתנחלות ניל"י). החברה גם בונה פרויקטים קבלניים גדולים בשטח הגדה המערבית. וכך, מעבר לעצם תרומתה הישירה והעקיפה של אקרשטיין לשלטון הכיבוש, מתברר שוב מעמדה הפוליטי של עובדה כלכלית טהורה לכאורה.

מחצבות הן אתרים מזהמים – הן פוגעות בפני הקרקע, בחי ובצומח, מעלות אבק ורעש ומסוכנות מבחינה בטיחותית. נמצא כי יש זיקה ברורה בין מיקומן הגיאוגרפי של המחצבות למעמד החברתי-כלכלי של האוכלוסיות שבסביבתן הן הוקמו⁸.

⁶ שם, עמ' 8.

⁷ "תמ"א 14, תכנית מתאר ארצית לכרייה וחציבה למשק הבנייה והסלילה, מדיניות תכנון לניהול למשק הכרייה והחציבה", דצ' 2010, לרמן אדריכלים ומתכנני ערים, אביב.

⁸ מילגרם, שם.

תקופת חייהן של מחצבות קצובה. משמוצתה הכרייה, הן נעשות לאתרים נטושים. בשנת 2004 היו בישראל 1,200 "מחצבות עזובות"⁹ (דו"ח מבקר המדינה משנת 2000 מציין כי ב-1990 היו 260 מחצבות נטושות, רובן בבעלות מינהל מקרקעי ישראל). אלה עוברות לטיפול של הקרן לשיקום מחצבות, גוף ממשלתי הפועל מאז שנת 1978, גובה תשלום מבעלי המחצבות הפעילות ומלווה את שיקומן לאחר שהפסיקו לפעול.

מחצבת צפרים קמה במרחק של כמה מאות מטרים מיישובים בדוויים. קו מתח גבוה נמתח מכיוון כביש 40 עד אליה, ונפסק שם. במובן זה היא חוליה ברצף של מפעלי תשתית המקיפים יישובי בדוויים, מוכרים ולא מוכרים, החל ביישובי "אזור הסייג" שאליו גורשו הבדוויים בשנות החמישים מהנגב, שם הוקמה בין היתר רמת חובב, ועד לכפר אל ערקב ששב ונהרס עשרות פעמים בתקופה האחרונה והוא מוקף יער פילנתרופי כובש.

בפורומים של אתרי הטיולים נזכרת המחצבה פה ושם, תמיד בהקשר של הנטוש המרהיב, אף פעם לא בהקשר של האנשים החיים סביבה.

כסף, כוח, אדמה וזיקות. אקרשטיין קיוותה להחזיק במחצבת צפרים לקראת הקמת עיר הבה"דים, שחברת שפיר הנדסה, ספקית החצץ שלה, מתמודדת על בנייתה, שתביא לפינוי של אתר צריפין, שיוביל לחלוקה של הקרקע הנמצאת בבעלות מינהל מקרקעי ישראל, שהוא גם בעליו של שטח המחצבה, לידי הרשויות המקומיות הסמוכות, שייזמו שם פרויקטים נדל"ניים, שאקרשטיין תרצף ותצפה ותחפה ותגדר אותם.

חומר

המחצבה היא האתר הראשון של תהליך תירבותו של חומר הגלם – האבן, הפיכתו לצורה. זהו השלב שבו נטען החומר לראשונה באנושי, שלא ירפה ממנו עוד. אחר כך, בתהליך המודרניזציה שהוליד את מה שמכונה המלאכותי, נולד הבטון שמחליף את האבן. אלא שאותו מלאכותי גם הוא מקורו הרי בטבעי. ולחלופין הטבעי, מרגע שנגעה בו הכרת אנוש, שלא לומר יד אנוש, הריהו בבחינת מלאכותי במובן זה שאינו עומד בפני עצמו, ומכאן שהוא טעון מלכתחילה באנושי.

בטון, זהו החומר האקרשטייני. "למעשה, מכל ענפי-הבנייה, התעשייה, רבת עוצמה כאחד מאיתני הטבע, פולשנית כנהר המתגלגל אל יעדו, נוטה יותר ויותר להתמיר את חומרי הטבע הגולמיים ולייצר את מה שקוראים 'חומרים חדשים'. וכאלה יש רבים מאוד: מלט וסיד, פרופילי ברזל, קרמיקה, חומרים מבודדים, מוצרי צנרת, מוצרי פרזול, חומרי איטום, ועוד ועוד. [...] על החומר הקבוע להחליף את החומר הטבעי, שמשנתה בלי הרף"¹⁰.

הבטון עשוי חצץ, חול ומלט. והמלט, תוצר מלאכותי, חומר אמין ויציב מן הסוג שמבקש לה קורבוזיה, גם הוא אינו מסוגל להשיל מעליו את מקורותיו הטבעיים: הוא עשוי אבן גיר וחרסית ותוספות. אלא שאז, לאחר הטחינה, הערבוב, האפייה והטחינה החוזרת של תוצר התערובת של אבן הגיר והחרסית ומעט גבס ואבן פחם, מוסיפים לו חומרי פסולת למיניה, פחם וסיגי ברזל, בכדי להעשיר את התערובת ולפצות על מה שחסר באדמה.

⁹ שם.

¹⁰ לה קורבוזיה, לקראת ארכיטקטורה, תירגם: עידו בסוק, בבל 1998, ע"ע 189-192.

המלט הוא המלט של נשר, שיש לה מונופול בשוק הישראלי (92% בשנת 2006), בזכות שלושה המפעלים שלה והחוסן הפיננסי (היא נמצאת בבעלות משותפת של כלל תעשיות השייכת לקונצרן אי.די.בי ושל קונצרן CRH, מהמובילים בשוק מוצרי הבניה העולמיים). נשר, שתרומתה העקיפה לכיבוש אדירה, מספקת כ-20% מכלל התוצרת שלה לרשות הפלסטינית דרך חברה של הרשות¹¹ (במחיר הנמוך ב-40% ממחירו בישראל, על פי תחקיר של תכנית "המקור" מה-7 בפברואר 2012) – ראייה לזה שהכלכלה חוצה את הגבולות הפוליטיים לכל הכיוונים מחד, וכרוכה ותלויה בפוליטיקה מאידך. מכל מקום, כל שינוי במעמדה של נשר משפיע השפעה מיידית על שוק מוצרי הבטון, שוק הבנייה ומחירי הנדל"ן.

את אבן הגיר חוצבת נשר במחצבה, מרחק 3.5 קילומטרים מהמפעל הגדול ביותר שלה, ברמלה. כאן לא נדרש חומר נפץ, כמקובל בדרך כלל; האבן רכה וכפות הדחפורים לבדן מספיקות להסיר אותה מן הסלע. אחר-כך מובלת האבן החצובה במסוע הישר אל המפעל, וכך נחסכת עלות ההובלה הגבוהה מאוד. עוד עשרים שנים ימוצה מאגר הסלע באתר; מינהל מקרקעי ישראל אישר בינתיים עשר מתוכן לחציבה.

שיר ההלל של לה קורבוזיה לבטון הוא שיר הלל לחידוש, לקידמה ולתבונת אנוש וביטוי מובהק של האתוס המודרניסטי. אבל צורות דומות לו התקיימו עוד בעולם הקלסי, הן של חומר בנייה עשוי חומרים טבעיים מעורבבים ומעובדים שמתקשה והן של המרכיב החשוב בו – המלט (שנקרא בשמות אחרים; המלט המודרני – צמנט פורטלנד – מקורו במאה השמונה-עשרה). הבטון הקלסי, שנקרא בשמות שונים, שימש לבניה, סלילה וחיבור.

החומרים האלה יסודם בטבע. אין אלכימיה בבניה. השינוי בא עם יצירת תערובות חדשות בתהליכים משופרים, שאיפשרו לייצר חומרים חזקים וגמישים בהרבה מקודמיהם, לצד שיטות בנייה אמינות, חסינות ויעילות יותר.

באקראשטיין מייצרים גם לבני סיליקט, העשויות חול, סיד כבוי, וסלעים המכילים אחוז גבוה של סיליקה (וכן מים וחומרי התפחה). אקראשטיין היא כיום יצרנית לבני הסיליקט היחידה בישראל, יורשת אחרונה בשושלת שהחלה עם מפעל סיליקט הוותיק של תל-אביב, שבצלו חסה מפעל המרצפות הקטן של צבי אקראשטיין, הסב.

ייצור

מפעל אקראשטיין נבנה בתל-אביב בשנת 1925, שנתיים לפני שגל הגאות של העליה הרביעית קרס למשבר בן שנתיים. הוא תרם את חלקו הצנוע (זה היה מפעל לא גדול גם בקנה המידה של אז) לצמיחתה של העיר בכוח ההון הפרטי והיוזמה הפרטית, וגילם את עוצמתה של המציאות העירונית הבורגנית מול האידיאולוגיה הכפרית הרווחת.

¹¹ "ניתוח שוק המלט בישראל", הכנסת, מרכז המחקר והמידע, המחלקה לפיקוח תקציבי, מוגש לוועדת הכלכלה, כתיבה: רון תקוה, כלכלן, 16 במרס 2008.

בעיר היו אז אחד-עשר בתי חרושת ללבנים, שהגדול בהם היה סיליקט (שנוסד בשנת 1921). ענף הבנייה שיגשג, למרות משברים; בשנים 1924-1936 הועסקו בו 25% מכלל העובדים. בין השנים 1924 ל-1925 גדל השטח הבנוי ביותר מ-50%¹².

בתי תל-אביב הראשונים של העשור הראשון של המאה העשרים, נבנו מאבני חול מטווחות, בדומה לבתים ביפו. הבתים האקלקטיים של שנות העשרים היו עשויים חיקוי של בטון, ועיטוריהם – טיח וסיד. חומרי הגלם הובאו ממחצבות שהיו גם הן בתחומי עיר, מחצבות חול, זיפזיף וכורכר. מלבד החומרים לבנייה ייצרו בבתי החרושת גם אריחים לריצוף. ריצוף הרחובות, הכבישים והמדרכות, החל עוד באחוזת בית, ובתחילת שנות השלושים כבר היו רוב מדרכות העיר תל-אביב מרוצפות.

שנתיים לפני הקמתו של מפעל אקרשטיין בתל-אביב כתב לה קורבוזיה את מניפסט הבנייה הסדרתית: "תקופה גדולה נפתחה. יש רוח חדשה. התעשייה, פולשנית כנהר המתגלגל אל יעדו, מציידת אותנו במכשירים חדשים המותאמים לתקופה החדשה שמונחית על ידי הרוח החדשה. חוק הכלכלה שולט באופן מוחלט על מעשינו ומחשבותינו. [...] על התעשייה הגדולה לעסוק בבניין וליצור בסדרות את מרכיבי הבית. [...] ארכיטקטורה או מהפכה: בכל תחומיה של התעשייה הוצבו בעיות חדשות, תוצאת מכשור שמסוגל לפתור אותן. כשמציגים עובדה זו מול העבר, זוהי מהפכה. בתחום הבניין, הוחל בתיעוש מרכיבים סדרתיים; בשל צרכים כלכליים, נוצרו מרכיבים של פרט ושל מכלול; בניינים משכנעים נעשים הן בפרט והן במכלול. אם מציבים זאת אל מול העבר, זוהי מהפכה בשיטות ובהיקפם של הפרויקטים"¹³. ואלה פירושים מהירות, צמצום, יעילות, סדר, אחידות, משמעת וחסכון.

חזונו של לה קורבוזיה מומש הלכה למעשה בתל-אביב של שנות השלושים אבל האקלים של החזון הזה, המודרניסטי לעילא, הוא זה שבתוכו פעלה, או למצער ביקשה לפעול, התנועה הציונית בכלל, ומתוכו היא הולידה באותה שנה ממש את המופת הכפרי נהלל ואת עיר הגנים תל-אביב. התעשייה (לעומת המלאכה), גילמה מצד אחד את אותה חדשנות מבוקשת ומצד אחר את פניה הבורגניים המוכחשים בדרך כלל של הציונות בהתממשותה. רק עשור-שניים אחרי הקמת המדינה היא זכתה לגייטימציה חלוצית פומבית. משם היתה הדרך סלולה למפעלי אקרשטיין בירוחם ובראש פינה, כולל ההטבות המוענקות למפעלים בפריפריה.

לאקרשטיין שלושה מפעלים בישראל ועוד שניים בארצות-הברית, המנוהלים בנפרד. כוחה של אקרשטיין לפרוץ החוצה מוגבל; תעשיית הבטון האירופית חזקה ועלויות ההובלה גבוהות מאוד. זו הרי תעשייה כבדה מהנוסח הישן. אקרשטיין מייצאת לכן בעיקר לבני סיליקט לקפריסין, שתקנות הבניה בה מקלות. בישראל היא שלטת בכ-50% משוק מוצרי הבטון והיא בלעדית בתחום הבטון האדריכלי ויציקות מורכבות. תאבונה לא בא על סיפוקו. בשנת 2009 היא ביקשה לקנות את חברת נתיבי נוי, שהחזיקה ב-16% משוק האבנים המשתלבות. הממונה על ההגבלים העסקיים אסר את העסקה מחשש למונופול. נתיבי נוי עצמה, יש לציין, לא קטלה קנים – היא השתייכה לחברת אשטרום, ענקית בנייה בפני עצמה.

¹² יעקב שביט וגדעון ביגר, ההיסטוריה של תל אביב, משכונות לעיר (1909-1936), הוצאת רמות אוניברסיטת תל-אביב 2001, עמ' 124.

¹³ לה קורבוזיה, שם, ע"ע 187, 227.

תהליך הייצור במפעל אקרשטיין באשדוד ממוכן ומתוכנת בחלקיו, ברמות שונות. המפעל עובד 24 שעות ביממה, ששה ימים בשבוע. יקר ומסורבל לעצור את המכונות, עדיף להמשיך לעבוד. חסכון ויעילות, כדרישת קורבוזיה.

זה התהליך: משאיות עמוסות חומרי גלם נכנסות למפעל ופורקות את מטענן – חול מכמה סוגים וחצץ בכמה גדלים – אל תוך שלושה בורות תת קרקעיים. החומר מועבר במסועי גומי פתוחים אל סילואים ושם הוא מאוחסן. החול מסונן בדרכו לסילו וגם נשקל. הסילואים תלויים מעל מסילה, שעליה נעות קרוניות, והם שופכים אל הקרוניות את החומר, בהתאם לתכנות: חצץ, חול, בזלת (ברעפים), מלט או סיד (במקרה של הסיליקט), וצבע במידה שיש. הקרונית המלאה שופכת את תכולתה אל תוך מיקסר ענק, שם מוסיפים מים ותוספים, בהתאם למוצר, ומערבבים בשתי דרגות סמיכות. אחר כך היא ממולאת בתערובת ומוסעת על מסילה עלית עד לנקודת היציקה. שם מונחת תבנית פלדה בצורה המבוקשת, והתערובת ניצוקה לתוכה דרך שני משפכים: שכבה עבה משמאל ליצירת גוף המוצר ושכבה דקה מימין ליצירת השכבה העליונה. מדחס מהדק את התערובת היצוקה מלמעלה ומלמטה והתבנית המלאה מוסעת הלאה.

בשלב זה הבטון רך למדי, את כוחותיו הוא צובר בהדרגה בכוח הזמן. זרוע מכנית מרימה את שורת הלבנים היצוקה ומפרידה אותה מן התבנית, אחר כך עורמת שורות, שתי וערב, זו על גבי זו ומסיעה את הערימה אל מתקן אחסון עשוי מדפים-מדפים, לשהיה של כשתים-עשרה שעות בלחות גבוהה. לבני הסיליקט דורשות תהליך דרסטי יותר של ייבוש – המגשים מועברים למכלי לחץ המכונים "אוטוקלאב". תהליך ייצור הרעפים דומה לזה באופן עקרוני.

ממתקן האחסון מועברות הלבנים המיובשות-חלקית במלגזות למתקן האריזה ומשם הן מוסעות על מסילות תת קרקעיות לחצר, מוערמות בעזרת מנוף ממוכן שורות-שורות ואז מוסעות במלגזות אל משטחי האחסון המרוחקים יותר.

משאיות של קבלני משנה של אקרשטיין, פול-טריילרים (כפולות) רובן, מובילות את החומרים אל אתרי הבנייה.

התהליך ממוכן מאוד, אבל הוא מבוסס על התהליך הידני הקודם. הוא מזכיר גם לא פעם ביסוד ביתי. המרקחת מומצאת, אך התהליך מחקה פעולה טבעית ומעצים אותה מאוד: מראה האבן הטבעית של הסיליקט מושג בכבישה וחימום תערובת של קוורץ וסיד, בהדמיה של תהליך שמשכו הטבעי אלפי שנים. והחומרים, אחרי הכל, טבעיים במקורם.

לעתים, האוטומטיות והאחידות של התהליך מופרות לשם תהליכי עיבוד נוספים, למשל עיבוד פני השטח החלקים של המוצרים בהתזת חול, צריבה או ליטוש, ניסור או ריקוע של לבני הסיליקט, או יריית כדורי פלדה, המכים בבלוקים וחושפים את חלקיקי הגרניט והאבן השחורה שמכניסים לעתים לתערובת.

או ב"מחלקת עבודות יד", שם מייצרים אלמנטים בפס ייצור מוגבל יחסית – עד 10,000 יחידות – לוחות בטון המיועדים לשילוט, אבני שפה ועוד, בעזרת מכונות משוכללות הרבה פחות בתהליך שאינו מתוכנת.

או בתהליך הביקורת הידני על קו הייצור: פועלים העומדים לאורך הסרט הנע ותפקידם לברור את האלמנטים הפגומים; ובניקוי של הקווים שנעשה מפעם לפעם: עוצרים את המכונות ומנקים הכל – בטון שניתז או התקשה וצבע – ניקוי ידני בעזרת מברשות.

או במיקסר: פועל עטוי מסיכה ולבוש כפפות נכנס בשפיפה אל תוך המיקסר של הבטון, שקוטרו כמטר וחצי, וקודח בפטיש אוויר את שאריות הבטון שדבקו בשוליו, עבודה שעשויה להימשך שעה

ארוכה. בשעתו נעשתה העבודה הזו בלי מיגון, מלבד מסיכת מנתחים רגילה, אבל אחרי חשיפה ביקורתית מאוד בתכנית הטלוויזיה "עובדה" הורכבה התלבושת המגינה. אם כך, קו יצור אוטומטי, רובוטים שיודעים לפתוח, לסגור, לנסוע, לעצור, להרים, להוריד, לערום – ופועל עם מקדחה הגוחן שעות בתוך דוד אטום. רובוטיקה ופורדזים. מפעל אקרשטיין של התעשייה הישנה פועל מבחינות מסוימות כמו מפעלי קו היצור מהנוסח הישן. לא כל שכן לאחר שאולצו מנהליו לאפשר לעובדים להתאגד. אין פלא לכן שבקטלוגים המושקעים של החברה, המלאים שירי הלל ושבח לעדכניות, לאיכות, לשאפתנות, להישגיות, לשירות היעיל, לסטנדרטים הגבוהים ולבינלאומיות הצומחת, אין ולו מילה אחת על הפועלים.

קטלוג

בשולי הסככה של אגף ייצור לבני הסיליקט במפעל אקרשטיין באשדוד עומד פועל. לפניו ערימה גבוהה של לבנים לבנות שיצאו זה עתה מן התנור. מאחוריו מעין מערבל ביתי ענקי ובו מתערבל בטון. הפועל נוטל לבנים מן הערימה, שם אותן במערבל לרגע ואז מוציא אותן, מלוכלכות בנתזי בטון. כך נולדת לבנת הענתיק. מנהל המפעל שהגיע לביקורת מפשפש בפח האשפה הגדול מימין לערימה, שאליו משליך הפועל את הלבנים שנפגמו בתהליך, ושולף ממנו לבנים אחדות. הפועל, מתברר, הקפיד הקפדת יתר בהבחנה הדקה שבין מקולקל למקולקל מדי. הפגם, במידה שאינו גדול מדי, רק מוסיף לווייה של חן ללבנה המוזקנת במחי.

אקרשטיין מתמחה בייצור ה"כמו". כמו עתיק, כמו כפרי, כמו טבעי, כמו אירופי, כמו ערבי, כמו קלסי, כמו עשיר. ובעוד המקור תובע אלפי שנות ציוויליזציה, תהליכים אטיים, צבירה סבלנית או משאבים אדירים – אקרשטיין מייצרת במהירות תחליף בר השגה. ברור לכן מדוע היא מתמחה התמחות מרשימה בייצור של חיפויים, אלמנטים מסתירים ואלמנטים דקורטיביים.

"בראשית היה הציפוי [...]. לכל חומר יש שפה צורנית משלו, ושום חומר אינו יכול לדרוש לעצמו צורות של חומר אחר. שכן הצורות נוצרו על-ידי אופן השימוש של כל חומר ואופן ייצורו, הן נוצרו עם החומר ובאמצעותו. שום חומר אינו מתיר חדירה לתחום הצורני שלו. מי שבכל זאת מעז לעשות זאת מוקע בעולם כזייפן. אך לאמנות אין דבר וחצי דבר עם הזיוף, עם השקר [...]. החיקוי ואמנות התחליפים עדיין שולטים בארכיטקטורה. אפילו יותר מבעבר. בשנים האחרונות נמצאו אפילו אנשים המתמסרים להגנה על המגמה הזאת, כדי שארכיטקט התחליפים לא יצטרך יותר לעמוד בצד ולשתוק [...]. על פי עקרון הציפוי, אני קובע חוק מסוים ביותר [...]. יש להבחין הבחנה מוחלטת בין החומר המצופה לציפוי עצמו. כשהחוק מיושם על מקרים בודדים ניסוחו הוא: מותר לצבוע עץ בכל צבע שהוא, חוץ מאשר בצבע אחד – צבע עץ [...]. כשעקרון הציפוי שלי מיושם על גלפי הגבס, ניסוחו הוא: אפשר לעצב גבס על פי צורתו של כל קישוט, חוץ מאחד – מבנה הלבנים [...]. כאן ראוי לציין גם את לוחות החרס והאבן המלאכותית המשמשים, מצד אחד,

לחקי של רצף טרצו (מוזאיקה), ומצד שני, לחיכוי שטיחים פרסיים [...] רק חמישה חושים עומדים לרשות גופנו ומאפשרים לו להבחין בין האמיתי ללא-אמיתי"¹⁴.

בדרכה זו, דרך הציפוי, תורמת אקרשטיין את חלקה למשימה הציונית הוותיקה של בריאת היש מאין, חלק לא מבוטל כלל ועיקר, מאחר שהוא נוגע לנראות, לחזות. התחליפיות אינה זו הגלויה, המופגנת, של תרבות העולם המערבי בעשרות השנים האחרונות אלא כזו שבאה למלא פער, השואפת באמת ובתמים ליצור יש מאין. ובמקום שלא היתה רציפות של חיים שהותירו את סימניהם הפיזיים ולא היתה תרבות אחת שצמחה מן המקום והיא משוקעת בו, התפקיד הזה חיוני. הוא מאיר גם את הזיקה בין הנראות לאידיאולוגיה, שתידון בהמשך.

כ-7,000 מוצרים יש לאקרשטיין. קטלוג שהתהווה בעיקר מאז שנות התשעים. מוצרי פיתוח, מוצרי בנייה ומוצרי תשתית, הכוללים ריצופים, אבני שפה ותיחום, מדרגות קופינגים (כיסוי עליון לקיר או מעקה) ומושבים, קירות תומכים, קירות אקוסטיים, דיפון מדרגות, גדרות, ריהוט רחוב וגן, לבני סיליקט, אלמנטים דקורטיביים, חיפויים, רעפים, מבנים מוכנים, צנורות דחיקה, מערכות אטומות לניקוז וביוב, מנהרות שירות, מעברים להולכי רגל ועוד, בסדרי גודל, מידות וצבעים שונים. הפילבוקסים ולוחות הבטון של חומת ההפרדה תוצרת אקרשטיין אינם מופיעים בקטלוג 2010 המלא של החברה.

אקרשטיין הגנרית של האבן המשולבת כבר אינה גנרית כל כך – כך מצאו בסקר שעשו בחברה – אבל בכל מקרה מסתכלים שם במבוכה מסוימת על הלהיט של שנות השמונים. עכשו פני החברה לאיכות, חדיש או לא חדיש. לא עוד מדרך רגלינו בכל ערינו ופרוורינו אלא מרצפות יוקרתיות בתהליכי התקנה מורכבים, "מבנים מרחביים", אלמנטים דקורטיביים שלמים, "מגה קרניזים", חיפויים, גגות ועוד; מתחם התחנה בתל-אביב, מוזיאון ישראל המחודש בירושלים, קניון ממילא בירושלים, ככר הבימה בתל-אביב, אוניברסיטת בן גוריון, אירפורט סיטי ליד נתב"ג. ככרות, גדרות, קירות, טיילות, רחבות, קניונים, בנייני משרדים, המקושטים באקרשטיין ולעתים ממש בנויים ממנה.

"ובחדש שבו – עדיין אין קביעות וטיפוסיות", כתב ברנר על הספרות העברית המודרנית המתהווה, מכוון אל מי שאצה להם הדרך שאין בה קיצורי דרך. הרוב לא שעו לו. אולי אי אפשר היה לשעות בנסיבות האנומליות כל כך של בריאת יש מאין, הנסמך בעל כורחו על הישן והמסלק את הקיים, שממשיך להתקיים לעתים על אפו וחמתו. וכשחלפו הדורות ונוצרה הנורמליות המיוחלת, שהיא תמיד גם מדומה, כתבו מה שכתבו ויצרו מה שיצרו, לעתים מוצלח ולעתים לא, וממילא הכל נעשה גם עולמי, וכבר לא ברור אם יש מקומי כזה או לא.

אקרשטיין מלכתחילה ויתרה על היומרה. מלכתחילה היא ייצרה "כמו". "כמו" כמו כולם בתרומתם הצנועה למימוש התשוקה לבנות את תל-אביב בדוגמת עיר גנים אירופית בלב הלוונט בכוח המודרניזציה – מדרכות סלולות; ו"כמו" של מורשת, עבר, נכסים, אחר-כך – כמו הריצוף בערי אירופה הקלסית, כמו עתיק, כמו כפרי, כמו עשיר, כמו אזרחי.

זה מעין גלגול לאחור שעושה האדריכלות של שלהי המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת בחזרה אל המצב שמתאר בנימין כשהוא מתייחס אל המאה התשע-עשרה: "כשם שנופוליון לא הכיר בפונקציונליות של המדינה ככלי-שלטון של המעמד הבורגני, כך לא הכירו הבנאים בני-

¹⁴ אדולף לוס, "עקרו הציפוי" בתוך *דיבור לריק, למרות הכל*, תירגם: אריה אוריאל, בבל 2003, ע"ע 116-111.

זמנו באופיו הפונקציונלי של הברזל, שבד בבד עמו הגיע העקרון הקונסטרוקטיבי לכלל שליטה בארדיכלות. בנאים אלה מעצבים עמודים בנוסח פומפיי, בתי חרושת בדמות בתי-מגורים, כשם שתחנות הרכבת הראשונות נסמכות כעבור זמן על בקתות כפריות [...] לראשונה בתולדות הארדיכלות מופיע, עם הברזל, חומר-בניה מלאכותי. הוא עובר התפתחות שמהירותה גוברת עם חלוף המאה [...] נמנעים מהברזל בבית מגורים ומשתמשים בו בפסאזיים, באולמי תצוגה, בתחנות – בניינים המשמשים למטרות ארעי. בו-בזמן מתרחב תחום השימוש הארדיכלי בזכוכית. ברם התנאים החברתיים המוקדמים לשימוש נרחב בה כחומר בניין מופיעים רק כעבור מאה שנה [...] לצורתו של אמצעי-הייצור החדש, שתחילה עוד שולטת בה צורתו של הישן (מרקס), מקבילים בתודעה הקולקטיבית דימויים שבהם החדש והישן משולבים זה בזה¹⁵. באקרשטיין מכירים את חומר הבנייה החדש ואת הפוטנציאל שלו לפני ולפנים אבל דווקא משום כך – משום שהם שבעי מודרניזם ופונקציונליות – הם פונים אל 'הצורה של הישן'. נותר לתהות מה זה מחולל לתודעה. מדוע מתרחש התהליך הזה? תשובה אפשרית ניתן למצוא אצל אדולף לוס: "יראת הכבוד מפני כמות העבודה היא האויב הנורא מכל של היצרנים. מכיוון שהוא מביא להיווצרות חיקויים. והחיקויים גורמים לדמורליזציה בחלק גדול של ענפי הייצור שלנו. הגאווה ורוח היצירה של בעלי המלאכה נמזגו מהם. 'מדפיס, מה אתה יודע לעשות?' 'אני יודע להדפיס כך שיחשבו שזו ליטוגרפיה'. 'וליטוגרף, מה אתה יודע לעשות?' 'אני יכול לעשות ליטוגרפיות כמו בדפוס'. 'נגר, מה אתה יודע לעשות?' 'אני יכול לגלף קישוטים שנראים כל כך יפים, כאילו עשה אותם גלף-גבס'. 'גלף-גבס, מה אתה יודע לעשות?' 'אני מחקה כרכובים וקישוטים בדיוק מדהים וחורף חריצים דקים כל כך שכולם חושבים שהם אמיתיים, והם נראים כמו העבודה של סתת מעולה'. 'את זה גם אני יודע לעשות!', קורא הנפח בגאווה, 'כשצובעים את הקישוטים שלי ומשייפים אותם, אף אחד לא יחשוב שהם עשויים מפח [...] יראת הכבוד מפני חומרים יקרים, הסימן המובהק לתרבות של מתעשרים חדשים, מאפיינת את עמנו שאיננו רוצה שום דבר אחר. מאז שנוכח לדעת שיהלומים, מעילי פרווה וחזיתות בתים מאבן עולים הרבה כסף, המתעשר החדש חש עצמו מושפל אם הוא לא יכול להתקטט ביהלומים, ללבוש מעיל פרווה ולגור בארמון אבן. [...] כשאינן לו אמצעים כספיים מספיקים, הוא פונה לתחליפים. [...] בעשורים האחרונים החיקוי שלט בתעשיית הבניה כולה. [...] אבל אל מול יציקת המלט, אחד ההישגים של המאה הנוכחית, עמדו החקיינים אובדי עצות. מאחר שהמלט הוא חומר נהדר כשלעצמו ובשביל עצמו, התעוררה רק מחשבה אחת כשעמדו להשתמש בו: מה אפשר לחקות באמצעותו? השתמשו בו כתחליף לאבן. ומאחר שיציקת הבטון היא זולה במיוחד, השתמשו בו בבזבוז משווע ככל האפשר, כיאה למתעשרים חדשים. במאה הנוכחית פשתה ממש מגפת מלט. 'בבקשה, אדוני הארכיטקט, האם אי-אפשר להוסיף לחזית הבית שלי עוד קצת אמנות בשווי של חמישה גולדנים?' כך אמר בוודאי בעל הבית הגנדרני. והארכיטקט מסמר על חזית הבית אמנות בשווי הגולדנים שניתנו לו ולפעמים אפילו יותר. [...] אלו קביעת אופנת הלבוש היתה מופקדת בידי הווינאים, היינו טווים את צמר הכבשים בצורה של קטיפה וסאטן"¹⁶. הבל הבוז הלואי לנובורישיות נודף עד עצם היום הזה. מפתיע עד כמה דומה

¹⁵ ולטר בנימין, "פריס בירת המאה התשע-עשרה" בתוך *הרהורים*, תירגם: דוד זינגר, הקיבוץ המאוחד, ע"ע 34-35.

¹⁶ לוס, "חומרי הבניה", שם, ע"ע 105-109.

רוחה של וינה של סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים שהוא מתאר, לישראל של ימינו. ואולי לא מפתיע.

עבודה

אקרשטיין היא חברה פרטית. עד 2003 היא נסחרה בבורסה אבל באותה שנה רכשה חברת גיורא אקרשטיין החזקות בע"מ, בעלת השליטה באקרשטיין צבי בע"מ, את יתרת מניות אקרשטיין תעשיות בע"מ שלא נמצאו בבעלות המשפחה ושוב אין פעילותה חשופה לעין הציבור. מן המעט הגלוי אפשר להבין כי עסקי המשפחה מפוצלים בין כמה חברות, בהתאם לתחום העיסוק שלהן – תעשיית הבטון וגם עסקים ובנייה ומניות בחברות אחרות. בשנת 2011 נמצאה אקרשטיין במקום ה-127 בדירוג החברות הגדולות בתעשייה של דן אנד ברדסטריט (על פי מדד מחזור המכירות) ובמקום הששי בתחום ההתמחות שלה המוגדר "תשומות בניה ותשתיות".

אקרשטיין מנהלת מערך שיווק עצמאי, הן קמעונאי והן סיטונאי. יש לה חמישה מוקדי מכירות משלה וקבלניות משנה שלה מובילות את מוצריה לאתרים השונים. זו חברה משפחתית. גיורא אקרשטיין, שירש את אביו צבי בניהול, הוא המנכ"ל ויו"ר מועצת המנהלים. בנו צבי הוא המשנה למנכ"ל ומנהל את המפעל בפועל. הבת, מאיה ליפין, היא היועצת המשפטית של החברה.

הסיפור המשפחתי – ילדות בורגנית אשכנזית בתל-אביב של שנות הארבעים, אב נוקשה וגוי – אינו אישי בלבד וימצא מן הסתם את מקומו בהיסטוריה של התעשייה הישראלית, לכשתיכתב. בחירתה של אקרשטיין לשלב במארז היחצ"ני שלה תמונות ילדות של גיורא אקרשטיין, את מראה הווילה שלו עם בריכת השחיה בראש פינה ואת הפילנתרופיות, כורכת מניה וביה את האישי בעסקי.

אקרשטיין כאן היא מצד אחד החברה המשפחתית הפרטית המסוימת, ומצד אחר היא דוגמה לתופעה רחבה מזה – הן לחברות מסוגה, הן למקומה של התעשייה בהיסטוריה הישראלית והן למנגנון ייצורה ועיצובה של חזות פני הארץ. ולפיכך, מה שמתואר כאן חל ודאי על מקרים אחרים מתחום תעשיית הבנייה, וכפי שיובהר בהמשך יש בו גם בכדי להאיר היבטים של התרבות החזותית הישראלית הכללית ואף של התרבות הישראלית בכלל.

המקרה של אקרשטיין מורכב, מאחר שמצד אחד היא מתהדרת, כאמור, בטכנולוגיות ועדכון ומצד אחר היא מתנהלת כמו מפעל בנוסח הישן, הפורדיסטי. ההיררכיה, מכל מקום, ברורה: הנהלה ופועלים, בתנאים שונים. לא בכדי נעדרת הקטגוריה של פועלים במניין סוגי העובדים המפורט בקטלוג החברה. בהיותה חברה פרטית היא אינה מחוייבת בשקיפות ביחס למתרחש בתוכה, ומעבר לזה – עובדיה לא זכו במשך שנים ארוכות לשום תמיכה מוסדית מן החוץ.

מאות הפועלים בשלושה מפעליה של החברה עובדים בשתי משמרות של שתים-עשרה שעות, לא כולל הפסקת אוכל, ומשתכרים עשרים וארבעה שקלים בשעה בממוצע, שעליהם נוספים תשלום עבור שעות נוספות ופרמיות.

במשך שנים ניגבו מן הפועלים דמי חבר בהסתדרות בסך 0.8% משכרם, אבל לצד זה הם הוחתמו על התחייבות (בלתי חוקית) שלא להתארגן, ואמנם נותרו בלתי מאורגנים וללא תמיכה.

נסיון בודד של קבוצת עובדים להתאגד במסגרת ההסתדרות, שנעשה ב-1994, נכשל לאחר שהנהלה שלחה לעובדים מכתבי פיטורים וההסתדרות נסוגה בה מתמיכתה. יחסי העבודה היו כל העת חד צדדיים; הרעות בתנאים – ביטול קרן השתלמות, הפחתת פרמיות, שינויים בתפריט, איום בסגירה והעברת המפעל לרומניה – לא נתקלו בהתנגדות של ממש.

אבל באוקטובר 2009, בעקבות השעיה של אחד העובדים במפעל בירוחם, פנו עובדים לארגון כוח לעובדים. הם הצליחו לאגד סביבם 63 מתוך שבעים עובדי המפעל (לא כולל עשרים חברי הנהלה ושלושים עובדי קבלן) והודיעו על ביטול חברותם בהסתדרות. במכתב להנהלה הודיעו כי החתימו יותר משליש מן העובדים, כנדרש, ותבעו ממנה להכיר בוועד באופן רשמי. בהנהלה ניסו תחילה לטעון שלא הוחתמו די עובדים ואז ביקשו את רשימת החותמים והחלו לזמן אותם למשרדו של מנהל משאבי אנוש בניסיון לשכנעם לחזור בהם. חברי הוועד פנו בתגובה לבית המשפט האזורי לענייני עבודה בבאר-שבע, שפסק כי הוועד יציג. למרות זאת, הנהלת המפעל התחמקה מפגישה עם ראשיו ולא התירה לנציגי כוח לעובדים להיכנס למפעל. במקביל החלה לפתע ההסתדרות, שכאמור משכה את ידיה מהמפעל בעבר, להחתים את עובדי שני המפעלים האחרים של אקרשטיין וגם חלק מעובדי המפעל בירוחם על טפסי הצטרפות לשורותיה. על רקע זה ערעה הנהלת המפעל בבית הדין הארצי לעבודה על החלטת בית הדין בבאר שבע, בטענה כי לא ייתכן מצב שבו ישנם שני ארגוני עובדים יציגים במפעל אחד וכי הרוב הצטרפו להסתדרות.

בינתיים, ב-30 בדצמבר התקיים דיון בעניינה של אקרשטיין בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות של הכנסת, שבסופו נקראה הנהלת המפעל להניח לעובדים להתאגד.

ובינואר 2010 שודרה בתכנית "עובדה" של ערוץ 2 כתבה על המפעל בירוחם, שחשפה את תנאי העבודה המסוכנים וכחמשים תאונות עבודה קשות שחלקן לא דווחו. ההנהלה הכחישה.

ובתחילת מרס 2010 השביתו העובדים את המפעל למשך ארבעה ימים, לאחר שהנהלה עמדה בסירובה להיפגש עם נציגיהם ואף השעתה עובדים מעבודתם, עד שבסופו של דבר נענתה ההנהלה לדרישות העובדים.

אבל לבסוף, ב-24 במרס, נמסרה החלטת בית הדין הארצי לעבודה, שקיבל את טענת ההנהלה וקבע כי ההסתדרות תייצג את כלל עובדי אקרשטיין.

בעקבות זאת החל משא ומתן בין ההנהלה לעובדים, שנמשך ארבעה חודשים והניב הסכם קיבוצי, שכלל תוספת שכר של 10% וקביעת טבלת דרגות שתאפשר קידום על פי ותק והטבות אחדות, בתמורה לשמירה על שקט תעשייתי עד 2013.

כוח לעובדים, ארגון קטן, אלטרנטיבי, שניהל בהצלחה מאבקי עובדים בין היתר באוניברסיטה הפתוחה, בקק"ל, בסינמטק ירושלים ובשם המטפלות במשפחתונים, הפך לאויב המר של הנהלת המפעל וההסתדרות. מאבק מקצועי הוסב לפתע למאבק רטורי בארגון עובדים. כוח לעובדים עצמו נמנע מלהתייחס למתרחש במונחים של מאבק כזה, שב והדגיש שטובת העובדים לבדה היא המנחה אותו ואמנם לא ניסה להכשיל שום מהלך.

הסדר הכלכלי הישן אמנם איפשר במידה רבה את התארגנות העובדים במסגרת קולקטיבית בסופו של דבר, התארגנות שאינה מתאפשרת בתעשיות ניאו-ליברליות מובהקות, אך הוא גם זה שהוביל לעריצות של העידן של לפני ההתארגנות.

צינור התשתית האקרשטייני הגדול, אם יעמידו אותו אנכית, עשוי ליהפך לפילבוקס; לוחות בטון של חומת ההפרדה, לאחר שזו הוגבהה, נעשו לגדר של מפעל החברה בירוחם. דברים מנותקים מהקשרם והקשרם אקראי. לפנינו אוביקט שהערך העיקרי שלו הוא לכאורה פונקציונלי גרידא – חסר פניות, אוביקטיבי, תמים.

זוג סטודנטים מהמחלקה לניהול תעשייתי במכללה האקדמית ספיר כתבו את עבודת הגמר שלהם בנושא "שיפור תהליכים ותפוקות במחלקת הצינורות במפעל 'אקרשטיין ירוחם'". הלוגו של אקרשטיין טבוע, לצד זה של מכללת ספיר, בראש העבודה. המנחה המקצועי של העבודה הוא תמחירן ותקציבן בחברת אקרשטיין, ותודות נתונות בה למנחה האקדמי "על ההנחיה והחניכה המקצועית, תוך גילוי יחס אישי חם ואכפתיות יוצאת הדופן לכל אורך ביצוע הפרויקט ולשביעות רצון הנהלת המפעל". העבודה האקדמית, המלאה נתונים מספריים, חישובים, טבלאות וגרפים ודנה בסוגיות טכנולוגיות, פיזיקליות וכימיקליות, בוחנת עניין אחד: ייעול לשם הגדלת התפוקה, ובעקבותיה – הרווח. הסטודנטים עמדו במשימה לשביעות רצונה של הנהלת המפעל. מסקנותיהם יושמו: התפוקה גדלה, מספר העובדים צומצם וכמוהו מספר שעות העבודה.

בדומה לזה השתתפה בשעתה חברת אקרשטיין במימון לימודיהם של סטודנטים להנדסה אזרחית ושיתפה פעולה עם האקדמיה לאמנות בצלאל.

גם כאן שלט הערך הפונקציונלי, גם כאן מנותקים דברים מהקשרם. והקשרם גורלי לעתים. התוצר מנוטרל מהקשרו הפוליטי (למשל זה של הכיבוש שאקרשטיין משרתת אותו), התרבותי (משמעות ה"כמו" של דבר שאינו הוא, החומר האחד המשמש לתכליות שונות והוא גמיש וניתן לשימוש בכל הקשר ותוכנו אסתטי בלבד) או הכלכלי (יחסי העבודה נעלמים בכוח ההשתקה של השררה או, כשאינו עוד ברירה, בהסכם כובל שבחסותו מוסווה העוול האינהרנטי לשיטה; אקדמיה הנתמכת על ידי תעשייה פרטית). במקומם עומדות בחזית המקצוענות הנייטרלית והתקניות חסרת הפניות.

לעומת עיקורו של ההקשר הממשי מתלווה לאקרשטיין רטוריקה הקשרית, המתבססת על שילוב של הטוב של שני עולמות. מצד אחד העולם המודרניסטי הממוכן, המתחדש והאחיד, ומצד אחר העולם העדכני המגוון, הקישוטי, המפלט עם מודלים ותיקים; מצד אחד רטוריקה חלוצית אגב מיקומם של שניים ממפעלי החברה בפריפריה והפילנתרופיות שלה, ומצד אחר מהלך כלכלי מחושב; מצד אחד הדגשה של המיחזור והאקולוגיות, ומצד שני סביבת עבודה מסוכנת ופגיעה אקולוגית. זו אם כך רטוריקה כללית של עדכנות ושל מודעות ופעולה חברתית וסביבתית מצדו של גוף בעל חוסן, הפונה אל כולם כמעט, העומדת מול פרקטיקה מחושבת ונצלנית. וזה עובד. מלבד פרק זמן לא ממושך שבו עמדו יחסי העבודה במפעל במוקד הדיון הציבורי ואקרשטיין נמצאה תחת התקפה, הרי שמה ותדמיתה נקשרים בעיקר אל הפונקציונלי ואל האסתטי.

האסתטי, פעולתו דומה לזו של הפונקציונלי – פעולה של שיכון והשכחה. נראות טהורה כביכול, המושגת בתהליך קלסי של פטישיזציה של הסחורה.

באופן כללי אפשר לזהות באקרשטיין, כמו בתרבות החזותית בכלל, מהלך המוביל מן הפונקציונלי אל הקישוטי, וברטוריקה של החברה – מהפשוט וההמוני אל היוקרתי. זהו המעבר מייצור של אבני ריצוף אחידות עשויות בטון, דרך האבנים המשתלבות, אל אלפי המוצרים שחלקם הניכר מייצג שפע ואמצעים. אלא שמול הבהירות של המהלך הזה המעיד על השתנות לכאורה, יש לזכור כי הייצור המודרניסטי הפונקציונלי בהצרתו גם הוא פרי השקפה,

ממש כמו הקישוטי והעודף, וכי הרושם של מגוון ושלל אפשרויות בחירה בשלב המאוחר יותר הוא אשלייתי – הן בשל הדמיון הבסיסי בין המוצרים והן בשל המניע לרכישתם, כפי שיובהר בהמשך.

תיאור המהלך במונחים פונקציה ואסתטיקה אינו מספק אם כך, ויש לשוב ולפנות אל ההקשר. לאחר מיקומה של תופעת האקרשטיין בהקשרים של אופי השימוש ויחסי העבודה ראוי לבחון כעת את הזיקה בין הנראות, האסתטי, לבין הפוליטי. ובמילים אחרות, לבחון אם אפשר להגדיר נראות קפיטליסטית. לשם כך יש לאפיין, ראשית, את הנראות האקרשטיינית עצמה.

קרניז מצועצע בקניון ממילא נדמה כהיפוכו המוחלט של צינור התשתיות 80 צול, אבל זאת רק במידה שנענים לאשליה שאותו קרניז מבקש ליצור, של מורשת כללית ויוקרה הטבועות בו, ומסירים ממנו כל תכלית. שהרי למעשה הקרניז הוא פסטיש. עם ההכרה בזה מוארת בבירור האקטואליות שלו, עכשוויותו, ומידת ההמצאה שיש בו, ובדרך זו נחשפת גם החומריות שלו – לא שיש שבע ימים אלא בטון מטופל יפה – ומתברר הדמיון המשפחתי בין תוצרי האקרשטיין השונים, שהוא פועל יוצא של החומרים ממנו הם עשויים, של תהליכי הייצור ושל הטעם השלט, דמיון המוביל בסופו של דבר בחזרה אל הצינור.

לדמיון הכללי מיתוספים האחידות, פרי פס הייצור, הצבעוניות האופיינית הרווחת (אפורים, בזיים ואדמדמים, למרות ההצעות הקיימות לצהובים, ירוקים וכחולים), התבנית הצורנית החוזרת של המוצרים, סדר הגודל המתפשט של חלק לא מבוטל מהם – מדרכות, רחבות, ככרות, גדרות ומערכות תשתית, והעובדה שאותם אלמנטים נמצאים בכל המקומות, מכל הסוגים – בערים, בכפרים, בדרכים, בפרטי, בציבורי, בחוץ ובפנים.

וכאמור, את הנראות של אקרשטיין מאפיין אותו "כמו", אם בדמות חיקוי של דגם או דימוי – כפרי, עשיר וכו' – ואם בדמות הציפוי למינהו. האקרשטיין הוא פני שטח, איפור.

ואמנם, במקרה או שלא במקרה, אקרשטיין מייצרת שלל אמצעים של הסתרה – גדרות, חומות, קירות אקוסטיים, ציפויים, חיפויים ועוד – שלעתים קרובות מיתוסף להם אלמנט קישוטי, המפנה אליו את תשומת הלב במאמץ להקהות את אלימות הפעולה של החסימה, אך רק שב מדגיש את היותם פסאדה. אותו שילוב מצוי באופן כללי בקטלוג של אקרשטיין: הפונקציונלי הנטמע במשימתו ומאבד את זהותו לצד הקישוטי הגנדרני המציג את עצמו לראווה. בעזרת שני אלה – שהם קטלוג של מוצרים וקטלוג של דימויים – מתפשטת אקרשטיין במרחב ובולעת אותו.

שמות המוצרים מעידים הן על בולענותה של אקרשטיין, על התפרסותה במרחב, והן על נטיית ה"כמו" שלה. יש שמות מומצאים, שמות מושאלים, שמות ענייניים ושמות של מקומות: רטרוסטון, כורכרית, סיינה, רמות יפו, טבעון, קיסריה, דרומי, עין בוקק, אדום ציץ' ועוד ועוד.

אקרשטיין היא נחלת כולם. אין בה עוני מרוד או עושר מנקר עיניים. היא נוכחת נוכחות עזה במרחב הציבורי הכללי – 95% ממוצריה מיועדים לשוק המוסדי הציבורי – וגם במרחב הפרטי של המעמד הבינוני הגדול. יתרונה העצום הוא כוח ההתחדשות שלה, פועל יוצא של העלות הזולה יחסית של המוצרים שלה, שהם פרי המצאה ותוצרים מכניים. בקטלוג החברה המציג את הפרויקטים שהיתה שותפה להם נראים בכרומו עז הרבה מאוד מקומות שנראים כולם מקום אחד. במובן זה אקרשטיין היא חלק מן הנראות הציבורית והפרטית הכללית, שהכל דומה בה: קניונים, בתי חולים, בתי ספר, מוסדות ציבור, מגדלים, וילות או פארקים; בערים, בפרוורים, בכפרים היהודיים, ביישובים הפלסטיניים.

לצד האחידות, שהיא לעתים קרובות לא-מקומית במובן זה שתמצא את מקומה ודומותיה בכל מקום, באקרשטיין מייצרים גם דימויים של לוקליות. הרעפים, שכבר עשרות שנים אינם בגדר השאלה צורמת מתרבות בנייה צפונית רחוקה אלא מאפיין ברור של בנייה כפרית ציונית-ישראלית, המשרבייה, וצורות ריצוף וחיפוי שהתאזרחו כל כך עד שאין להן עוד מולדת אחרת, דוגמת הגרנוליט והסיליקט.

כיצד קשורה הנראות האקרשטיינית לשיטה הכלכלית? כאן עשוי להועיל מושג "ערך התצוגה" (staging value) של גֶרְנוֹט בהמה (Böhme)¹⁷, שיתוסף על הערך הפונקציונלי. מושג זה מתייחס למעבר של הקפיטליזם לשלב חדש: לא עוד מימוש צרכיו של האדם אלא ניצול של תשוקותיו. את השלב הזה מכנה בהמה "כלכלת האסתטיקה", מאחר שהוא מבוסס על אסתטיזציה של האמיתי. הוא מזהה את ראשיתו בארצות-הברית ובאירופה של שנות החמישים והששים, כאשר הקפיטליזם היפנה את פניו אל אל התשוקות וחלק גדול מן הייצור נעשה אסתטי ונועד לשרת את ערכי התצוגה.

ערך התצוגה נוסף על ערך השימוש וערך החליפין המרקסיים. הכוונה, על פי בהמה, להופעה, לחזות שמשווים לסחורות כדי להעלות את ערך החליפין שלהן. ערך התצוגה עומד בפני עצמו מאחר שהוא ממלא תפקיד לא רק בהקשר של חליפין אלא גם של שימוש. אין זה ערך השימוש הקלסי אלא סוג חדש, הנובע מערך החליפין. הפעולות המיועדות להקנות חזות (appearance) לדברים ולבני האדם, לערים ולנופים ולייצר באמצעותן אווירה מסוימת מכונות "עבודה אסתטית" (העובד האסתטי יהיו לפיכך הקוסמטיקאי, האמנית וכד'). העבודה האסתטית היא זו שנועדה לייצר ערך, מעבר לשימוש ומעבר לחומריות.

התשוקות המזינות את כלכלת האסתטיקה ומתממשות בה לעולם אינן מסופקות עד תומן. להיפך, הן הולכות וגדלות עם מימושן. במובן זה אין לכלכלת האסתטיקה גבולות טבעיים. אבל לנראות יש הרי ערך כלכלי, חברתי ופוליטי. ולטר בנימין מזהיר מפני האסתטיזציה הניאו-קפיטליסטית של המציאות, המסתירה ניצול ודיכוי ואלימות והופכת את הצריכה לחובה ואת השפע לגורם יוצר מתח.

כאשר עירית תל-אביב החליטה לרצף את ככר הבימה החדשה באריחי אקרשטיין מסרט נע היא ביקשה להשלים כראוי את מופע הככר החוץ-לארצי ולעשות את זה בזול יחסית. זה אקרשטיין כציפוי, אקרשטיין של ה"כמו", ייצור של ערך התצוגה. אקרשטיין כביכול יצרה לא סתם מרצפת למדרג הרגל אלא דימוי. דימוי של עדכניות, של שפע מרוסן, של טוב טעם תרבותי. הפעולה הזו רחוקה מאוד מן המודרניזם הקורבוזיאני. ובהיעדר מסורת וטוב טעם תורשתי, אפשר להגדיר את התוצר שלה פוסטמודרניזם נובוריש.

אקרשטיין רושמת את מוצריה אצל "רשם הפטנטים, המדגמים וסימני המסחר" במשרד המשפטים כמדגמים, לא כפטנטים. הפטנט הוא המצאה גמורה ורישומו יקר. המדגם, לעומתו, הוא זה שיש דומים לו ורק צורתו או אופן יישומו חדשים. תוקף ההגנה על אלמנט שנרשם כמדגם חל בישראל בלבד. והנה, גם מכיוון זה, הלגליסטי, מקבל החיקוי והשעתוק האקרשטייני חיזוק. בודריאר, בניסיון התאורטיזציה של החברה הצרכנית, קובע כי עם קניית ערך השימוש הצרכנים אינם מבקשים לספק את צרכיהם בלבד אלא גם להצהיר על מעמדם החברתי באמצעות

---

¹⁷ Gernot Böhme, "Contribution to the Critique of the Aesthetic Economy", *Thesis Eleven* no. 73, May 2003, pp. 71-82.

הצריכה¹⁸. הערך החברתי, אפשר להוסיף, נבנה דרך הדימוי, וכישורי ה"כמו" האקרשטיינים משרתים היטב את המטרה הזו. באופן בולט מאוד בפרוורים, שנראותם אקרשטיינית מאוד והדימוי היה מאז ומעולם בשר מבשרם, הפנטיזיה של הפרטי, המסודר, בעל האמצעים. התנערותה של אקרשטיין בדיעבד מן האבנים המשולבות, שהיו תחילה בגדר חידוש גמור ונעשו נחלת הכלל ממש, ממחישה עוד מאפיין של כלכלת האסתטיקה הזו: ההבניה של הייחוד, של המבדיל. אלא שזו כרוכה תמיד בהיענות לדימוי, כלומר בהיווצרות על פי דגם קיים, שמתאפשרת בזכות הייצור הסדרתי והמחירים הזולים יחסית.

אם כך, הרטוריקה הפונקציונליסטית המודרניסטית הכללית שמורה עכשיו לאזורים מוגבלים – ייצור התשתיות במקרה של אקרשטיין. את מקומה תופסים במידה רבה ייצור ודימוי תצוגתיים. אלה לכאורה שני עולמות נפרדים, אך למעשה שניהם דרכים להסוואת המורכבות של המציאות שבתוכה הם פועלים והם חלק ממנה, על יחסי הכוח, ההיררכיות והדיכוי שיש בה.

התאורטיזציה של בהמה מציעה מנגנון הסברי לדינמיקה – התשוקה שלעולם אינה מסופקת ומביאה לרכוש עוד ועוד, אך היא מותירה את התהליך אקראי מאוד. אפשר להוסיף עליה תפיסה של התהליך במונחים של צבירת הון חברתי וסימבולי עם רכישת הבעלות על מושאי התשוקה. וגם תפיסה של הרכישה כאופן של הגדרה עצמית, שיש בו כאמור שניות אינהרנטית שהיא-היא המניעה אותו – הנסיון להבדיל ועל ידי כך להגדיר זהות נעשה דרך היענות לדימוי קיים.

אקרשטיין נמצאת בתפר שבין האתמול למחר. מפעל של תעשייה כבדה, פס ייצור (אמנם ממוחשב בחלקיו), תוצרת חומרית, היררכיה ניהולית ברורה ופועלים מאוגדים (אמנם רק בשנים האחרונות ולא כולל עשרות עובדי הקבלן, שמן הסתם יילכו ויתרבו), שתוצריו מלאכותיים (ומקורם, כאמור, טבעי) והוא מוכר תדמיות; לא רוחניות ירוקה נוסח שרי אריסון, בונוס לעסק ולסחורה. התדמית כאן היא לב העניין, היא בשר מבשרו של המוצר.

*

רועה בדווי מוביל את כבשיו בקפל קרקע, ספק טבעי ספק מלאכותי, בשולי המפעל של אקרשטיין בירוחם. תכנית פראוור לעקירת שלושים אלף בדווים מבתיהם מרחפת מעל. בקצה חצר המפעל מזדקרים אל על שני לוחות השלושה-עשר מטרים של חומת ההפרדה. על מדף בחדר הישיבות של הנהלת המפעל בהרצליה ניצב דגם קטן של פילבוקס ועל הקירות תלויות תעודות הוקרה מצבא ההגנה לישראל. בביתו בירוחם יושב עובד המפעל לשעבר, מחובר למכונת חמצן. התמונות האלה, של נורמליות סדוקה, מציעות את הדרך לבקע את הפסאדה של אקרשטיין ולחשוף את מנגנון ההפעלה שלה. זה של אקרשטיין וזה של התרבות שהיא מייצגת. התרבות הישראלית, החיים הישראליים.

[2012]

---

¹⁸ Jean Baudrillard, *The Consumer Society: Myths and Structures*, Sage 1981; *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, trans. C. Levin, Telos 1981